

բախական երեւոյթ մըն է նաեւ այն որ այսօր ա-
րեւմտեան Հայերէնին մէջ Էթնոլոգիան չեն
կրցած յաղորդելու մ'ունենալ, թէ եւ դեռ
կը նշմարեն մանր մոնր դէպքեր աստ անդ,
սակայն ասոնք աւելի Հաղուագիտ գարտուղու-
թիւններ են:

Օտար բառերը կամ յատուկ անուանէ
մ'առնուած են, կամ ոտոր ածանց մ'են եւ կամ
նշանակութիւն մ'ունին: Այն մեքենայից, զգես-
տուց, շէնքերու, եւ նորանոր գիւտերու օտար
բառերը՝ որոնք նշանակութիւն մը չունին՝ Հայ-
երէնի մէջ գործածել ոչ որ կրնայ պահարարել-
բայց Հարկ է դատապարտել այն երեւոյթը
որով նախընտրելի կը համարուի Գրեթէ քան
հետեւի, եւն են: Այսու հանդերձ մեք չենք
պնդեր թէ պէտք է ամենայն ինչ Հայացընել,
զոհ տալով Ժաշիւ, Ժաշիւ-հաշիւ, եւն են: Եւ
կը յարգենք միջ-դպիշ ասոս-ժաշիւ բառերը:
Հատ լաւ ծանօթ ենք Գերմաներէնի մէջ նման
երեւոյթի մը, որ սակայն յաղորդութիւն չէ ու-
նեցած — գոնէ առ այժմ — եւ պատճառը Պատ-
ճառն ալ է որ եւրոպական բոլոր լեզուները կը
վերջնեն լատինական եւ յունարէն եւ երկու
լեզուներէ միանալով բարդութիւններ, — այս
հիման վրայ կառուցուած է ասոս-ժաշիւ քա-
րան ամբողջ չէնք: Ատոր համար ալ Գերմանիոյ
մէջ այն ճիշդ որով ուսումնական բառերու գեր-
մաներէնի դարձուած մը տալ կ'ուզէ՝ թէ որ
վերոյիշեալ օրինաց հակառակ չլլայ՝ յաղորդու-
թիւն ունի, բայց թէ որ անձնաչափ արդիւնք ունե-
նայ՝ հասարակութեան մտադրութենէն կը վրիպի
Այսպէս օր.ի համար Téléphonի տեղ Fern-
sprech-stelle, անհամ դարձուածը, առաջնոյն
ճկունութիւնը, համառօտութիւնը չունենալուն
միայն Alldeutsch = համագերմանական լրագրաց
եւ այն՝ ոմանց մէջ կը տեսնուի: Եւ այս՝ քաղա-
քակրթութեան կենդրոն համարուող ազգի մը մէջ
կը պատահի. որչափ եւս առաւել մեծի համար...

Ստույգ է որ ուղիղ սկզբունք է թէ լեզուներն
ամէն ալ՝ յորս եւ հայերէնն ընդհանուր մարդկայն
գոտոր բնական լեզուներն ազգու հասանքին դիմ
ենթադրուին, սակայն յոյնն նուազ ուղիղ է եւ
այն՝ թէ սու կրնայ ըլլալ միայն որոշ սահմանի
մը մէջ, այսպէս ոչ Գաղղիները Հուեստերե-
նով, ոչ Գերմաներէնն Իտալերէնով, եւ ոչ
ալ Հայերէնը Ռուսերէնով կրնայ բարեփո-
խուի: Ուստի բոլորովին ի դէպ կը համարիք
պատ. «Մշակի» կարելիք թէ «Չափ պէտք է
ձանաչել...»

Հ. Վ. ՄԻՆԸ.

ՅԵՂԵՐԵՅԻ

ՆՈՐ ՀՐԱՆՈՐԵԱՒԻԹԻՒՆԸ

1. «ԱՐԱՄԱՆԻ», հանդէս նախաստակ. պատմական,
են, հրտ. Կ. Յ. Բաւմանցի: Կտր. Բ. Պրակ Բ:
Պարիս 1900. էջ 97-180:
2. «ՄԱՆԿԱՄԱՆ» հայկական հին եւ նոր դպրութեանց:
Բ. Ամբաստան հիւր ժող. կրթականաց: Վնետ.
1898. 8^ր էջ ԺԷ+491. (հրտ. Հ. Տապի Տապիցի):
3. ԱՐԱՄԱՆԻ ՕՐԱՆՈՅԻՑ Ազգային Հիմնադրութիւն:
1901: Կ. Պոլիս: 84. Յ. Մատթէոսեան: էջ 8^ր
447: Գինն է՝ 10 դր.:
4. «Ս. ԱՐԱՄԱՆԻ» Աղբյուրագրից հայրապետի ժողով,
Թուրքիոյ եւ ընդդիմադրութեանց. (հրտ. Հ. Տապի
Տապիցի): Վնետ. 1899: Մեծ 8^ր էջ Ժ+647:
5. Հ. Յ. ԱՐԱՄԱՆԻ, Յուդայի հայերէն ձեռագրաց Սա-
նասարեան վարժարանի ի Կարին. (Catalog der
arm. Hss. in der Bibl. des Sanassarian-Institutes):
Վնետ. 1900. 4^ր էջ ԺԺ+37: Գինն է՝ ֆր. 1.50:
6. KARST J., Historische Grammatik des Kilikisch-
Armenischen. Strassburg 1901. 8^ր pp. XXI+444.

1. «Բաւմանի», հեղեւթե ան-ժաշիւ, գո-
տաշիւ, են: Բաւմանիկա պարբերականն ներ-
կայ տարեշրջանին երկրորդ եւսմանս պարսի առ-
ջեւնիս ունիւր, նոյնպէս ինամալ խմբագրու-
թեամբ եւ բաղմանկարմարի ինքնեւթ: Ինչպէս էին
նախընթաց պարկները: Թողուածներու շարքը կը
բառայ այս անգամ հայագէտն Մէլէ գաղղիներէն
լեզուաւ լեզուաբանական գրութեամբ մ'որ հայե-
րէն բայերուն խոնարհման մասին է (Meillet,
Notes sur la conjugaison arménienne, էջ 97—
109) որուն կը կցուին երկու փոքր յաւելումներ,
մին (էջ 110—2) հայերէնի մէջ ՝ վերջապահ
բառերուն հղումն եւ երկրորդը (էջ 113) «տեղու-
թիւն», բառին մասին: Հեղինակը մանապէս լե-
զուաբան բլլալով՝ պէտք չկայ կրկնել որ հիմա-
թեամբ գրուած է այս ինչորոց վրայ, որ նիւ-
թերուն մասին՝ ինչպէս սկիզբը Ժանօթութիւն մը
կը ծանուցանէ, դասախօսութիւններ կարգացած էր
հեղինակին ի Պարիս: — Հրատարակիչն այս անգամ
պատմական բաժնին մէջ յօդուած մը կը գնէ
«Աւետիք Պատարարը Հայոց» (էջ 114—6), առիթ-
առնելով Պարիսի Թ. 11 ձեռագիրն, որ պարկին
մէջ կը ցուցակագրուի, եւ ուր Աւետիք իւր յի-
շատակագրութիւնքն գրած է: Այս ինչորոց մասին
բաւական բուն կայ գրուած, մաս մ'ալ հայերէն
թարգմանուած. (Հմտ. մը «Գուցակ», 1086) —
Հնագրական բաժնին յօդուածը՝ Միհրան Թով-
հանիսեանի «Հնագոյն հայ գրչագիրն» (էջ 117—
8) արդէն առիթ ունեցանք ուրիշ տեղ մ'ընդա-
ձակօրէն յուսով բերելու. («Հանգէս» 1900,
էջ 356.)

Հաս հետաքրքրական եւ նորութիւն մըն է
մատենագրական բաժնին մէջ այս անգամ հայոցի
հիմաթան գրութիւնը՝ «Գրիգորի Մագիստրոսի
Գամ-գրական թղթիւն մեկնութիւն ի նմին իսկ ի
Մագիստրոսէն» (էջ 119—140): Իսթիմարեան Մա-
գիստրոսի ամենախիթին եւ ստուգի. «անիման-
լե», գրուածք մըն էր ցայժմ իւր թուղթը որ
«Գամագրական» բառով կը սկսի Այժմ կը

յայտնէ Նորայր, որ տեսակ մը ծածկայեցու է այն, կամ բուն կամաւ կարելոյն չափ խրճիարան յօրինուած եւ որոշ նպատակաւ, ցուցնելու յայն կիրարկու դպրի թէ ինչպէս կրկայ հայերէն գրել (— եթէ բուն հայերէն կարելի է անուանել պայն) որ բուն մը յիշատակաւ աւանդուէլ ինքն Մագիստրոս յետոյ մեկնած է զայն, ուղիղ բռնով՝ թարգմանած քիչ մ'աւելի հասկանալի հայերէնի. եւ է այս իւր թուղթին «առ կիրակոս յայն դպիր», Գոթախաւարար այս վերջին տարւոյ շէ. վասն զի մինչեւ «Գամագտականն», 15 տուն է, վերջինն այժմ ունի միայն 6 տուն կամ պնչափ միայն պահուած: Նորայր կը հրատարակէ հոս երկու թղթերն ալ ամբողջովին, սին առ սին կը համեմատէ եւ կը պարզաբանէ, եւ ի վերջոյ կազմելով մեկնաբանական բառացուցակ մ'ալ Գամագտականի անհետեւ թաւերուն: Այսպիսի ուսումնասիրութիւններ բազմայի է որ յաճախեն եւ լուսաւորեն մեր գրականութեան միջին կէտերու անհամաձայն շարքը:

Պարիթի հայ ձեռագրաց ցուցակն այս անգամ (էջ 141—152) կը պարունակէ թիւ 11—17. առաջինը Աւետիք Պարտիարէի գործովն 1710ին գրուած, զոր վերն անդակիցինը, միւսներն առ հատարակ Աւետարաններ, մեծ մասամբ ոչ մեծ հնութիւններ: Ի բաց առնուլ պէտք է երկու հասն, որ դոքախաւարար անթուական են. մին՝ թ. 15 (Anc. fonds Nr. 8) մագաղաթեայ գլխագիր-երկթագիր եւ մեծագիր, զոր ցուցակագիրն տարակուսաբար իբր թ. դարու կը համարէ: Երկրորդն է թ. 16 (anc. f. 7) մագաղաթեայ միջին-մարուպեան երկաթագրով, զոր իբր թ. 15—16. դարերէն կը համարեն:

Մատենախոսական բաժնէն (էջ 153—162) նշանակները Pogonit հրատարակութեան մասին գրուածն, որ թէպէտայ Բար-խուսին եւ Եղիկայ համեմատականքն բոտ կարիերի յառաջ բերուած են լիակատար: Այս մասին արդէն մեր ընթերցողք առիթ ունեցան կարգել հայագետ կարիերի գրածը. («Հանդէս», 1900, էջ 183 եւն): Կարիերի հետեւնու Հայոց ութ մեհաննեւու մասին գրածին դէմ ընդդիմաբանական «Հարցափորձ», գրած էր Մեծ. Սուքիաս մ. Պարոնեան, ինչպէս «Ինչեցիք» նախընթաց կրկին Պրակնիկոս մէջ: Հոս կը վերադառնայ նոյն խնդրին յաւելուածով մ'որոշն խորագրին է՝ «Եմուր եւ մեծագիր» բառերը, յաւելուած ի Հարցափորձն պրոֆ. Կարիերի նոր գրուածքին. («էջ 163—173): Պրակ կ'աւարտի յիշեալ գիտնականին մեծապէս մատենագիտական հաւաքման շարունակութեամբն, որուն մասին խոսք եղաւ նախընթաց պրակին մէջ, խորագրով «Մատենախոսութիւն հայկական բոտ օտար լեզուաց» (էջ 174—180): Հոս գրուածներն են A տառին ասակախ սկիզբները. Abcarius-Abgarian, Չեւեարիութեան յաշարութիւնն տեւն կերպով բազմայի է, եւ երանք թէ միջոյ արուէր հեղինակն իբր յաղթ գործը սպագրութեամբ ընծայելու ազգին:

2. «Ժմնագրութեան հայ-լուսնի եւ նոր Դարու»

Թիւն: Բ. Անիւնի Գիրք եւ խաւարանն: Անկա-

նոն Գրոցս երկրորդ հատորն անվաւերականներէն վեց հատ կը պարունակէ՝ յարակից այլեւայլ խմբագրութիւններովն եւ հատախորտներովն, այսինքն Տղայաւետարանն եւ ութ այլ հատախորտներ, Պիղատոսի յիշատակարանին ու թուղթը, լեւոտուկայ թուղթը (նոր բան), Աստուածածինի ճեւիղքն եւ «Նշմունք» Ռաիշ տաթիւ եւ յաւանք վերագառնալ ստանց, որոնց հնութիւնն ու արժէքը պէտք է:

3. 1900ի Ադդաշնէ Հիւնթաշնէ ընդ-ընթաց-յայնի վրայ հերոս՝ Հանթի-ն մէջ (էջ 55—56) գրուեցաւ գովութեամբ, — նոր ձեւի տակ եւ ընդարձակ ծաւալով երեւան գաղտնի պատճառաւ. խմբագրութեամբ ծանօթ գրագետ Հրատարակուող —, ուր կ'ըսուէր. «յաւանք նոր ձեւի տակ աւելի մեծագոյն ընդունելութիւն գտնէ. եւ իրաց ալ մեծ ընդունելութիւն գտած է, ինչպէս (էջ 39) կը յայտարարուի. «1900ի ընդարձակ օրացուցին գտած ընդունելութիւնն քաղաքեւան, Ազգ. Հիւնթաշնէի շողարարութիւնն այս տարի աւելի ձեւ պարունակութեամբ հրատարակ կը հանէ այս հատորը, բաժանութիւն (հիւնթաշնէի եւ Ս. Գաւրայի որդանոցին վերաբերեալ) պատմութեանը եւ ընտիր տպագրութեամբն: Անցեալ տարւան Օրացուցին գիրն» որ 8 զշ. էր, համեմատաբար սուղ շէր համարուեր. այս տարի 10ի բարձրացած է, եւ — կ'արժէ:

Առաջին մասնէ՝ բուն տոմարէն ետքը՝ գրուած է, (այբուբէնի կարգաւ. «Սրբոց տոմարներութիւնը» հատած — բոլոր արքայ եւ սրբուհեաց տոմարներութեան օրերը, զատ զատ, իրարմ անկատ: — «Չանդապի գիտելիքներու բաժինն» այս տարի բուրովին նոր նիւթերու յատկացուած է, ի բաց առնալ «ԹԼ. եւ ԺԹ. դարերու հայ տարեգրութիւններէն քաղուած, թուականներու մասը, որ «մեծապէս ծոխացուած» է, հանդերձ հայտնաբերական ցանկով մը (տ. էջ 39): Սակայն շատ մ'անուանօթ եւ աննշան դէպքեր իբր լեզուաբան, բանասէր, հայկաբան երեւելի անձնաւորութիւնք կը ներկայացուին, ի բաց թողնով անգին՝ հայկապոչները, ոմանք մասամբ, այլք բոլորովին: Այսպէս հանգուցեալ Մեծ-Քննադատն՝ Հ. Գովաթի մ. Գովթրեան, որուն նման Հայոցս մէջ չէ անուանուած. բայց ի հայագետ Ֆրիդրիք Միլլերի լիստ անուանածն, միայն «Հմուտ մատենագիր» (էջ 71) տիտղոսը կը արուի. Մեծ-Քննադատը, ոչ թէ միայն «Հմուտ մատենագիր», եր, այլ եր նաեւ հմուտ աստուածաբան, փիլիսոփայ. քաղ հայկաբան, պատմագետ, անտղիւս, անուշախ, անմեղն քննադատ, եւն. եւն. եւն. — «Կ. Պոլսոյ Հայրեր եւ Իրենց Պատարանները» (էջ 77—258) ընդարձակ շահեկան յօդուած մըն է, Պոլսոյ առաջին պատարանքն (1461) սկսեալ — Գովաթի եւ Գ. Պրակ-սոցի — մինչեւ Գալ. Սերբեանը (1858) կը հասնի: 1858ին մինչեւ մեր օրերը (43 տարին) յատուկ աշխատասիրութեան մը նիւթ պիտի մտաւարարուի, — անշուշտ գալ տարւան օրացուցին: Այս տեսակ գրութեանց մէջ ինչպէս սովորաբար կը պատահի սեպակի կը սարգին անկէպ. ի միջի այլոց. ինչեք մին. էջ 190 գրուեալ է. «1830ին Գեղեւ. 22ին

Ազգայեան ընտանեաց Ախենայի Սիւրբ արեան-
նորէն Յակոբ Չուբուրեան (կամ Մանուէլեան)
վարդապետը, Յակ. Չուբուրեան Ախեն. Միխիթ.
չէր, այլ աշխարհիկ կղերականաց զառնէ: Չուբու-
րեանի յաջորդն եղաւ 1835ին Վիեն. Միխիթ արեան
մը — Հ. Գրիգոր Վ. Էնթերքեան, բայց քիչ ժամա-
նակէն հրաժարեցաւ: Էջ 259 — 61 «ժամանակին
բաժանումը»: Արեգանային դրութիւնն եւ նոր
գիւտերն էջ 262—96: «Գործի մարդաց համար»
(297—337) բաժնին մէջ ալ նոր մասեր աւելցուած
են տարբերու զբայ են. — «Ընտանիքի համար»
(էջ 338—60) բաժնը, «մեր պիւտձէն, ամենաու-
թիւնը, շնչահեղձութեան դէմ գարման, դեղ-
ութիւնը, անուշեր, բմպիւններ, քիչ մը քանկա-
բանութիւն, գիւմադիտութիւն, յիշատակարան
են. են»:

Վիճադարեան մարդ թիւքէն անցեալ տար-
ւան օրացոյցին հետեւնէ, (ա. Հնդկէ Վա. 1900,
էջ 56) տարբերութեամբ միայն, որ ազգ. բարե-
նպատակ հաստատութեանց զբայ նոր տեղեկու-
թիւններն կու տայ «զրուս ժողովուրդը պէտք
է մօտէն ծանօնայ չղանալու. համար անոնց իւր
նիւթական եւ բարոյական օգնութիւնը» (էջ 40):

4. «Մ. Արմանիսի Ալեքսանդրէյ Էնթեր-
քեան, իւրիւր եւ Էնթերքեան իւրիւր, Նշանակե-
լով միայն կը շատապէս հոտ հրատարակութիւնս,
որով նշանեաց թարգմանութեանց մաս մը՝
գժախտաբար իրթնարան յաշտիս»՝ հանրամատ-
չին եղաւ այժմ: Ուրիշ առթիւ պիտի զարդնը
այս թարգմանութեանց ինչոքով, որով այժմ՝ օրի-
նակ ժողով ստացած է մեր ձեռագրաց հաւաքումը,
եւ որ ըստ այսմ ցուցակագրութեան մէջ չէր կրնար
մանկը:

5. Հ. Յ. Արմանիս: Յոյս-Էնթերքեան իւրիւր
Չուբուրեան վարձ-բաժնի կաշի: Երկու խօսիչ պէտք
չկայ ոչ Սանասարեան վարձարանի ձեռագրաց նոր
հաւաքման եւ ոչ նոյն ձեռագրաց ներկայ ցուցակիս
կրայ: Յուցիս արդէն ծանօթ է թերթիս ընթեր-
ցողաց, որոնք նոյնը մաս առ մաս կարգացին՝ ի
հարկէ բաւական ժամանակ յառաջ («Հանդէս»,
1896): Այժմ՝ միայն կարելի եղած է ի լոյս բնծայել
նոյնն, որ առէն մասամբ նոյն կազմութեամբ է, որով
հրատարակեցան եւ պիտի հրատարակուին մեր
ձեռնարկած՝ Մայր Յուցակին, միւս հատորները:
Ինչպէս անոնք՝ նաեւ ներկայ տետրս ունի սկիզբ
հասնուած ցուցակ մը գերմաներէն լեզուա՝ եւրո-
պացի գիտնաց համար, որոնք ինչպէս փորձով գի-
տանք՝ մեծապէս օգտուած են այս համառօտու-
թիւններէն:

Ինչպէս յառաջարկին մէջ կը նշանակուի՝
1895ի ամառը կազմուած է ցուցակի, երբ նոր ձեռ-
նարկուած հաւաքման ձեռագրաց թիւին էր 43: Յուսիւր
է միայն որ յայժմ կարելի չեղաւ աւելցը-
նել նոր ստացուած ձեռագրերներն ալ, որոնք այժմ
ստանշտ բաւական ստուար թիւ մը կը կայանն, եւ
նաեւ պարունակութեամբն նշանաւոր բլլալու են:
Արդէն ցուցակագիրը յառաջարկին մէջ կրնար
նշանակել մէկ երկու նոր ստացուած ձեռագրերն,
մին «Փառաստի ըստ երեւոյթին բնաթիւ ձեռագիր

օրինակ մը, կարնոյ մէջ եւ չըջակայքն ալ բաւա-
կան մեծ հնուութեամբ ձեռագրերն չեն պակտի-
նուցակագիրը կը յիշէ կարնոյ հատորման օճի՝ «Էջ 4»,
Աւետարանն եւ Շինոյց գիրքին երկու հին աւետա-
րանները, որոնց մին գրուած է Մթառայ Բ. ի ժամա-
նակը, միւս Մանասարեան հաւաքման թ. 1էն քիչ
մը կրտար. տես այս մասին նաեւ «Հանդէս», 1900,
էջ 357: Բազմաթիւ էր որ թէ Սանասարեան հաւաք-
ման նորերն եւ թէ կարնոյ միւս ձեռագրերն ըստ
կարելւոյն իրականաբար ծանօթացուէին ցուցակներով:

Ներկայ ցուցակս ըստ այսմ միայն 43 թիւ կը
պարունակէ՝ մեծ մաս մը եկեղեցական պաշտամանց
գրքեր, որ բնական է՝ նկատելով հաւաքման նոր
բլլալը: Ընդհանրապէս թղթեայ գրագիրներն են,
հինգ հաւաք միայն մնացած թղթեայ (թ. 1, 2, 4, 8
եւ 27. իսկ թ. 26 թուղթ է մնաց.), մեծաւ մա-
սամբ բուրգգիր եւ նստր. քանի որ հատը միայն
երկաթագիր՝ զիւրագիր ու միջին (թ. 1, 8 եւ 22
վերջին թղթեայ ալ բլլալով): Հնութեան տեսա-
կետով ալ ամենամեծ մասը ժիւ. դարէն եւ աւելի
ենա ետքն է. քանի մը հառ ժիւ. դարէն, երկու
հառ մը իբր ժիւ.— ժիւ. դարէն, եւ հառ մը ժ. դա-
րէն: Վերջին հաւաքման կամ բուն ցուցակին հնու-
գոյնը (թ. 1) Աւետարան մին է 986ին գրուած եւ
նշանաւոր նաեւ անով որ արդէն այս հնութեամբն
իրիւր մասեր ալ ունի (թ. 2—15 եւ 328—9)
ուստի պատկանելի հնութեամբն Աւետարան մը
մնացորդները: Հնութեամբ անոր կը կցի թ. 8 իբր
ժ.— ժիւ. դարէն նոյնպէս Աւետարան, որ արդուած
է արդէն 1111ին: Երրորդը՝ թ. 22 թղթեայ եր-
կաթագիր՝ ինչ կտակարանի հաստկոտեք մին է,
ըստ ցուցակագրին իբր ժիւ.— ժիւ. դարէն: Թամ-
նայն գէպո մանրամասն քննութեան արժանի է
ձեռագիրն: Ելիւրիւր Սատուածուոյնչ շատ հա-
ղաւորաւ է հոյ ձեռագրաց մէջ. (տես մեր «Ալի-
նարկ», էջ 17 են): Անոնցմէ ետքն արդէն ամե-
նահին ձեռագրերն են ժիւ. դարէն, այս թուա-
կաններով՝ 1322 (թ. 12 բուրգգիր Էւրպանոյ),
1323 (թ. 2 բուրգ. Էւրպանոյ եւ Տոնացոյ), 1373
(թ. 9 բուրգ. Մանրամանը), եւ այսպէս յառաջ:
Բաւական թուով կուն բուրգգիրն նոր գրուութիւնը
ժիւ. դարէն: Իսկ պարունակութիւնը ծանօթ են.
ինչպէս բոյնք՝ մեծաւ մասամբ եկեղեցական են
պաշտամանց գրքեր բլլալով, բայց եւ այնպէս նաեւ
փարբիկ հաւաքումս ունի այս կողմանէ ալ մտա-
գրութեան արժանի քանի մը բան: Թ. 19 հաւա-
քածոյ մին է 1383ին գրուած, որուն ճիշդ այս
հնագոյն մասը կը պարունակէ Լուծմանէ Արիստո-
տելի Ստորութեանց եւ Պերիարմէնիս գրոյ՝ «Ի
բանից... Թովհննոս Որոննեղայ, օրբաքաւած
ի Կերդայ երգիկացոյ: Թ. 33 ժողովածոյը մին է
իբր ժիւ.— ժիւ. դարէն եւ կը պարունակէ ի միջի
այլոց Վարդանայ Արեգեայ գործերն քանի մը
բան: Լա հաւաքածոյը Կ'երեւան նաեւ թ. 34
իբր ժիւ.— ժիւ. դարէն, թ. 35՝ այլեւայլ բժշկա-
կաններով, թ. 37՝ Սիմեոնի Կառնեղայ Լուծմանը
Պրոփէ:

Ինչպէս միւս մասանց՝ նաեւ ներկայ ցուցակիս
վերջը մանրամասն պարունական ցուցակ եւ կը
գիրքներն ցուցակին գործածութիւնը: Հ. 8. 8.

6. Karst J., Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen. *Արիւկեան Հայերէնի կամ Նախնայ առաջնորդի պատմական քերականութիւնն* որուն մէկ մասն արդէն հրատարակուած էր, այժմ լիակատար լայն կը տեսնեն՝ ոտուոր հասարակ մը: Ասոր վրայ տես առանձին յօդուածը: Էջ 12:

Յ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Բ Ի Ի Չ Ո Ն Գ Ի Ո Ն

Հին ու նոր Բիւզանդիոնը մեր ազգայիններուն սրբախալ ծանօթ ըլլայ, այսու հանդերձ ապարդիւն ու անօգուտ չէ կարծենք՝ ըլլայ հին, ըլլայ նոր ժամանակներու ազգային ու օտար ճամբորդներու տուած տեղեկութիւններն ծանօթացնել այսու մեր ընթերցողներուն:

Կանխելիք ըսենք որ մինչ այսօր մէկը կրնար կարծել թէ պիտի տեսնէ կամ գտնէ պատմական ու արուեստական հին յիշատակարաններու մեծ թիւ մը քաղաքի մը մէջ՝ որ Բիւստոսի ծննդնէն 658 տարի առաջ հիմնուած ու այսօր 2500 տարի բոլորած է, եւ ուր բազմաթիւ ու մասամբ պատմական շքեղ ու նշանաւոր շրջաններ իրարու յաջորդած են, կը զարմանայ կը մնայ, երբ յուսացածին քառորդն հազիւ կը գտնէ: Քաղաքին այդչափ անգամներ կործանին, Է. եւ Թ. դարերուն Պատկերամարտից կրճակն ու քաղաքական կոռիւքները, 1203ի լատին խաչակրաց գունդն եւ 1453ին վերջին մեծ աշխարհակալութիւնը՝ մեծ աւեր ու կորուստ պատճառեցին, մանաւանդ Բիւզանդիոնի: Ցարական բազմաթիւ աղէտներն ալ շատ տեսաւ եւրոպացիները, բայց գլխաւորաբար 1729 Սեպտ. 27ի եւ 1816ի եւ 1865 կամ 1866ի, 1870 եւ 1900 Ա. Գ. 8ի ահաւան հրդեհներն եւ 991ի եւ 1840—1854 տարին՝ պատահած 33 գլխաւոր երկրաշարժներն՝ մանաւանդ 1894ին ահաւորը, եւ վերջապէս ժամանակին ամենաւախ ժանիքները: Այսու ամենայնիւ պատմական նշանաւոր քաղաքն էր իշխատականները պահուած մնացած են, զորոնք յաջորդապէս կը տեսնենք:

1 Անգլիական ունեցած ենք Գրիգոր Չիլիկիէականի «Ուղեգր. արիւթիւն ի Կ. Պոլսի», — Գ. Փաշազանլարի «Յիշատակութիւն Գ. Պոլսի եւ իւր շրջակայից», — Jacob Marietի «Reise durch Persien... nach Constantinopel», — M. Kinnierի «Reise durch Klein-Asien», — H. Petermannի «Reisen im Orient», — Dr. Wilhelm Binderի «Allgemeine Realencyclopädie oder Conversationslexicon», — Adrien Balbiի «Abrégé de Géographie», — եւ նման ուրիշ զբոսի ու յօդուածներ՝ մանաւանդ Dr. Carl Schnablի տարագրութիւնը:

նաւոր քանի մը յիշատակարաններ պահուած մնացած են, զորոնք յաջորդապէս կը տեսնենք:

Եւթինեան (ΕΒΘΕΝΟΣ) օտարաւոր ծովն առաջին անգամ կը հիւրընկալէ Մեծքարացի գաղութականներ, որոնք սակայն Բիւզանդիոնի գեղեցիկ վայրը թողլով՝ Նոյն տեղւոյն դիմացը 686ին Ն. Բ. Բիւթանացուց Բալիքոն՝ այժմեան Կաթաքէն քաղաքը հիմնելուն համար՝ Կոյր անունը կը ստանան Պիւթիստէ: Քաղեղոնի հրուան. դանը, որ այսօր Մոգո-Բուսուա կ'անուանուի, դէպի Պորպոնտիս կամ Մարմարա նեղուալով Բալիքոն կամ Մոգո-Բուսուա կ'աղաղենք կը կազմէ: Մոգո-Բուսուա՝ Գենէր-Բուսուա (կամ Գենէր-Բալիքոն) հանդիպակաց հրուանքանին հետ կը կազմէ Գալիքոն ծոցն եւ գոգցես բնաշէն նաւահանգիստ մ'որ հոռոմայեցի գանձապետ Եւտրոպիոսին շինածն է:

Կը կիւրծուի թէ Եւտրոպիոս ոչ էթէ յոյն, այլ Հռոմայեցի ծագում ունեցած կամ գտնէ Խոտաիա ծնած ըլլայ: Ասիկա Կոստանդինոս Մեծին քարտուղարն եւ Յուլիանոս Պարսից դէմ մղած պատերազմին մասնակից ըլլալէն ետքը՝ 371ին Ասիոյ առաջին հիւպատոս եղած է, եւ Վաղէր կայսեր հրամայելովը գրած է հռոմէական Պոնտոսի շահմանապահ պատմութիւնը, զոր կը սկսի Հռոմայ շինութիւնն եւ կը հասցնէ մինչեւ Յովիանոս կայսեր մահը, 10 գրոց մը բովանդակուած. սակայն առանց քննադատութեան:

Միհրդատ Է. (123—63 Ն. Բ. Բ.) Պոնտացի քաղաքացի 2000 տարի առաջ՝ Բիւթանիացի բնակիչները հրոյ եւ օրոյ տալէն ետքը՝ կը տիրէ Բոսպորոսի Իւր օրդին Փառնակ 63ին Հռոմայեցիներէն ընդունած էր Նոյնն իւր վարձք մասնութեան, եւ երբ Բաղկեդոնի վրայ արշաւեց՝ Աւրելիոս Գոթա զօրապետին դէմ պատերազմելու համար, իւր նաւատորմին այս Գալաիլի ծովածոցին առջեւը բերաւ. թշնամաւոր նաւերուն չորքը այրեց, վաթսուներ բռնեց եւ յաղթութիւն տարաւ: Այս այժմեան Գենէր-Բուսուա իտարոսին տեղն՝ ասենք ծովային Աստղական մեհման մը կար, Բոսպորոսի ափանց վրայ այժմ կը տեսնուի նաեւ Սուլթան Աբդուլ-Մեքիմի (1839 - 61) մկրթիւն եւ Դոլմա Բազէի պալատը, զոր ինք Սուլթան Աբդուլ-Մեքիմի շինել առաւ եւ՝ ճարտարապետութեամբ հայապիկ Նիկողայոս Պարեանին: Այս տեղն է նաեւ կայսերական ախոռը:

1 Βούτο = եղ. եւ πόρος = աղբ: